

Бут Ю. А.,

кандидат юридичних наук, доцент

**АЛЬТЕРНАТИВНІСТЬ ЯК ОЗНАКА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА
ПРИ ОБРАННІ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ****ALTERNATIVE AS A SIGN OF THE RULE OF LAW WHEN CHOOSING
A MEASURE OF RESTRAINT**

У статті здійснено аналіз кримінального процесуального законодавства щодо дотримання вимоги альтернативності при обранні запобіжного заходу. Зауважується, що відповідно до положень ч. 1 ст. 183 КПК України тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України, крім випадків, передбачених частинами 6 та 8 ст. 176 КПК України. Тобто у період дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 437–442 КК України, чи до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402–405, 407, 408, 429 КК України, має застосовуватися лише запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Обґрунтовано, що альтернативність запобіжного заходу є однією з ознак верховенства права. Прецедентною практикою Європейського суду з прав людини вироблені стандарти обмеження права на свободу та особисту недоторканність, відповідно до яких при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою суд зобов'язаний розглянути альтернативні заходи забезпечення явки особи. Звертається увага на рішення Конституційного Суду України від 25 червня 2019 року, де зазначено, що застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без можливості обрання альтернативного запобіжного заходу означає, що суддя має обрати найсуворіший запобіжний захід на підставі суто формального судового рішення. Обґрунтування необхідності тримання під вартою тяжкістю злочину не забезпечує балансу між метою його застосування та правом особи на свободу та особисту недоторканність. Така процесуальна форма не відповідає принципу верховенства права у кримінальному провадженні.

Ключові слова: запобіжні заходи, альтернативність, тримання під вартою, застава, верховенство права, воєнний стан.

The article analyses the criminal procedural legislation on compliance with the requirement of alternatives when choosing a measure of restraint. It is noted that under the provisions of Part 1 of Art. 183 of the CPC of Ukraine, detention in custody is an exceptional measure of restraint, which is applied only if the prosecutor proves that none of the milder measures of restraint can prevent the risks provided for in Art. 177 of the CPC of Ukraine, except in cases provided for in parts 6 and 8 of Art. 176 of the CPC of Ukraine. That is, during the period of martial law to persons suspected or accused of committing crimes under Articles 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 437–442 of the Criminal Code of Ukraine, or to military personnel suspected or accused of committing crimes under Articles 402–405, 407, 408, 429 of the Criminal Code of Ukraine, only a measure of restraint in the form of detention should be applied.

It is substantiated that the alternative measure of restraint is one of the signs of the rule of law. The case law of the European Court of Human Rights has developed standards for restricting the right to liberty and personal inviolability, according to which, when applying a measure of restraint in the form of detention, the court is obliged to consider alternative measures to ensure the appearance of a person. Attention is drawn to the decision of the Constitutional Court of Ukraine of June 25, 2019, which states that the application of a measure of restraint in the form of detention without the possibility of choosing an alternative measure of restraint means that the judge must choose the strictest measure of restraint based on a purely formal court decision. Justification of the need to keep in custody by the gravity of the crime does not provide a balance between the purpose of its application and the person's right to liberty and inviolability of the person. Such procedural form does not correspond to the principle of the rule of law in criminal proceedings.

Key words: measures of restraint, alternative, detention, bail, rule of law, martial law.

Постановка проблеми. Під час застосування запобіжних заходів відбувається обмеження прав та свобод підозрюваного, обвинуваченого, зокрема – права на свободу і особисту недоторканність. У зв'язку з цим законодавець приділяє велику увагу регламентації процесуальної форми застосування запобіжних заходів. Зокрема, ст. 177 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України визначає мету та підстави застосування запобіжних заходів, ст. 178 КПК України – обставини, які слід враховувати при обранні запобіжного заходу, а статті 184–206 КПК України регламентують загальний порядок застосування, зміни чи скасування запобіжних заходів.

При цьому, як відмічає В.В. Михайленко, застосований до підозрюваного запобіжний захід лише тоді буде відповідати засаді верховенства права, коли його застосування буде законним, необхідним, обґрунтованим, пропорційним, вмотивованим, враховувати обставини, в яких перебуває конкретний підозрюваний, і мати альтернативу [1, с. 106–107].

Окремої уваги з цього переліку заслуговує вимога альтернативності запобіжного заходу. Це питання набуло в Україні особливої актуальності та дискусійності у період дії воєнного стану. Зокрема, у ч. 1 ст. 183 КПК України законодавець визначив, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України, крім випадків, передбачених частинами 6 та 8 ст. 176 КПК України [2]. Тобто, у період дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 437–442 Кримінального кодексу (КК) України, або до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402–405, 407, 408, 429 КК України, має застосовуватися лише запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Адже у цих випадках альтернативи тримання під вартою законодавець не визначає, що і зумовило дискусію як серед науковців, так і практиків.

Стан дослідження. Різні питання застосування запобіжних заходів досліджували

такі вчені як Ю. П. Аленін, О. В. Капліна, К. О. Котельва, В. В. Михайленко, В. Т. Нор, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, Т. Г. Фоміна, В. І. Фаринник, О. Ю. Хабло, О. Г. Шилов, М. І. Шевчук, М. Є. Шумило та інші. Вказані науковці свої дослідження присвятили, як правило, проблемам процесуального порядку застосування запобіжних заходів, характеристиці підстав застосування запобіжних заходів чи визначенню особливостей доказування наявності ризику як підстави застосування запобіжних заходів. Втім, поза увагою наукової спільноти залишилася проблема альтернативності чи безальтернативності вибору запобіжного заходу, який має застосовуватися до підозрюваного, обвинуваченого, що і обумовлює актуальність та необхідність дослідження цього питання.

Метою цієї статті є аналіз кримінального процесуального законодавства та практики його застосування щодо дотримання вимоги альтернативності при регламентації процесуальної форми та обранні запобіжних заходів.

Виклад основного матеріалу. Альтернативність запобіжного заходу – є однією зі складових верховенства права у кримінальному провадженні. Відповідне положення закріплено у Мінімальних стандартних правилах ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) від 14 грудня 1990 року, де вказано, що з метою забезпечення більшої гнучкості відповідно до характеру та ступеня тяжкості правопорушення, особистості та біографії правопорушника, а також для інтересів захисту суспільства з метою уникнення невинуватого застосування тюремного ув'язнення, система кримінального правосуддя повинна передбачати широкий вибір заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, від досудових до післясудових заходів (п.2.3) [3].

На це питання неодноразово зверталася увага у рішеннях Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Так, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ, при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою суд зобов'язаний розглянути альтернативні заходи забезпечення явки особи до суду. Це положення гарантує не тільки право на «розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження», але також встановлює, що «звільнення може

бути обумовлене гарантіями з'явитися на судові засідання» («Худойоров проти Росії», п. 183; «Лельєвр проти Бельгії», п. 97; «Шабані проти Швейцарії», п. 62) [4, с. 49–50; 5; 6; 7].

Зокрема, у рішенні в справі «Хайредінов проти України» 2010 року ЄСПЛ визнав порушення вимог пунктів 1, 3 статті 5 Конвенції, так як не було розглянуто можливість застосування менш суворих запобіжних заходів. Суд зауважив, що протягом всього періоду, який розглядається (8 місяців), національні органи влади ніколи не розглядали можливість забезпечення явки заявника в суд шляхом застосування альтернативних запобіжних заходів (пункти 29, 31, 42, 43) [8]. У рішенні ЄСПЛ в справі «Харченко проти України» 2011 року також вказано, що національні органи жодного разу не розглядали можливість обрання іншого запобіжного заходу, альтернативного тримання під вартою (п. 80), чим зумовили порушення п. 3 ст. 5 Конвенції [9].

Враховуючи вищенаведені міжнародні стандарти, під час прийняття КПК України у ч. 1 ст. 183 в редакції 2012 року було зазначено, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст.177 КПК України. При цьому, у ч. 3 ст. 183 КПК України зазначено, що «слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зобов'язаний визначити розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених цим Кодексом, крім випадків, передбачених частиною четвертою цієї статті» [2]. А в ч. 4 вказаної норми визначено випадки, у яких слідчий суддя, суд, при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, має право не визначити розмір застави як альтернативи тримання під вартою. В першій редакції цієї норми таких випадків було три: 1) щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування; 2) щодо злочину, який спричинив загибель людини; 3) щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею [2].

Втім, вказані вище положення зазнали суттєвих змін. Адже перелік випадків, коли слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою *має право не визначити* заставу як альтернативу тримання під вартою, постійно розширюється. В чинній редакції цієї норми визначено додатково ще два такі випадки: 4) щодо злочину, передбаченого статтями 255–255-3 КК України; 5) щодо особливо тяжкого злочину у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [2].

Вказаними доповненнями законодавець не обмежився, і протягом 2021–2023 років ч. 4 ст.183 КПК України була суттєво розширена. Так, названа норма була доповнена новими абзацами, які містили положення про те, що під час дії воєнного стану слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою *має право не визначити* розмір застави у кримінальному провадженні щодо злочину, передбаченого статтями 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 402–405, 407, 408, 429, 437–442 КК України (абзац 8 ч.4 ст. 183 КПК України) [10]. Окрім цього, законодавець додатково визначив випадки, коли *не визначається* розмір застави як альтернативи запобіжного заходу: при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою стосовно підозрюваного, обвинуваченого, який оголошений у міжнародний розшук, та/або який виїхав, та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором (абзац 7 ч.4 ст. 183 КПК України [11]; під час розгляду питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відповідно до статей 629–631 КПК України (абзац 9 ч. 4 ст. 183 КПК України) [12].

Тобто, вищенаведені законодавчі положення свідчать про те, що під час прийняття рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити заставу як альтернативний запобіжний захід, окрім випадків, визначених у ч. 4 ст. 184 КПК України.

При внесенні змін та доповнень до КПК України вищенаведеними положеннями законодавець не обмежився та закріпив відповідні пра-

вила і в ст. 176 «Загальні положення про запобіжні заходи». Зокрема, в першій редакції цієї норми не було положень, які б містили вимоги щодо обрання конкретного виду запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого. Втім, у жовтні 2014 року ст. 176 КПК України була доповнена п'ятою частиною такого змісту: запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту, застави не можуть бути застосовані до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-1, 258–258-5, 260, 261 КК України [13].

Враховуючи те, що КПК України передбачає п'ять основних запобіжних заходів (особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою) та один тимчасовий – затримання особи, то, відповідно до наведених вище положень, при наявності обґрунтованої підозри у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-1, 258–258-5, 260, 261 КК України, законодавець зобов'язав застосовувати тримання під вартою, без альтернативи можливості застосування інших запобіжних заходів.

Такий підхід законодавця був критично сприйнятий науковцями. Зокрема, В.В. Михайленко відмічає, що оскільки в КПК України певна категорія осіб позбавлена права на обрання альтернативного тримання під вартою запобіжного заходу (ч. 5 ст. 176 КПК України), це автоматично порушує п. 3 ст. 5 Конвенції і не відповідає принципу верховенства права [1, с. 110].

Спірність вказаного положення КПК України зумовило його оскарження до Конституційного Суду України (КСУ). Зокрема, питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення ч. 5 ст. 176 КПК України було предметом звернення до КСУ Ковтуна М. А., Савченко Н. В., Костоглодова І. Д., Чернобука В. І. [14]. За результатами розгляду цієї скарги КСУ у рішенні від 25 червня 2019 року визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення ч. 5 ст. 176 КПК України, що зумовило втрату його чинності з дня ухвалення відповідного рішення [14].

Обґрунтовуючи свою позицію, КСУ вказав, що, встановивши для відповідної категорії осіб виключно такий запобіжний захід, як триман-

ня під вартою, законодавець позбавив слідчого суддю, суд можливості застосовувати до таких осіб більш м'який запобіжний захід. Із аналізу ч. 2 ст. 29 Конституції України вбачається, що винятків стосовно підстав застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, пов'язаних із тяжкістю вчиненого нею злочину, немає. Тобто, навіть коли йдеться про злочини, що посягають на національну безпеку України чи громадську безпеку, наявність вмотивованого судового рішення для тримання особи під вартою, яка підозрюється чи обвинувачується у їх вчиненні, є обов'язковою. Водночас із ч. 2 ст. 29 Конституції України випливає, що підставою для правомірного обмеження права на свободу через застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є, зокрема, рішення, яке не просто формально ухвалює суд, а воно має бути обґрунтованим, справедливим. Формальне судове рішення нівелює мету та суть правосуддя, яке «визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» [14].

При цьому КСУ зазначив, що тримання під вартою за вмотивованим рішенням слідчого судді, суду у розумінні ч. 2 ст. 29 Конституції України відповідає принципу верховенства права та мінімізує ризик допущення свавілля, чого неможливо досягти, враховуючи виключно тяжкість злочину та не оцінюючи конкретних обставин справи, реальних причин, що обумовлюють необхідність у триманні особи під вартою, неможливість застосування інших, більш м'яких, запобіжних заходів [14]. Тобто, положення ч. 5 ст. 176 КПК України допускає застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на підставі суто формального судового рішення, що порушує принцип верховенства права [14].

Хоча варто відмітити, що не всі судді КСУ підтримали відповідне рішення та двоє суддів висловили окрему думку. Так, відповідно до окремої думки судді КСУ Сліденка І.Д., появу ч. 5 ст. 176 КПК України слід розглядати як термінову реакцію на військові дії, які розпочала російська федерація проти України. У Глобальному індексі тероризму, який розробляється для визначення рівня уразливості держав до терористичних загроз, з початком

військової агресії російської федерації Україна перемістилася з 51-го у 2013 році на 21-е місце у 2018 році серед 163 країн світу, що свідчить про зростання впливу тероризму на життя суспільства. Таким чином, як зауважує Сліденко І.Д., легітимна мета такого роду змін не викликає жодного сумніву. На одній шальці терезів була індивідуальна свобода, а на іншій – безпека держави. Адже ч.5 ст. 176 КПК України застосовувалась до підозрюваного у вчиненні державної зради та інших тяжких і особливо тяжких злочинів проти основ національної безпеки України та злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю чи діяльністю незаконних воєнізованих або збройних формувань [15].

Повномасштабна військова агресія РФ змусила законодавця знову вносити аналогічні зміни та доповнення до КПК України. Зокрема, у квітні 2022 року ст. 176 КПК України була доповнена ч. 6 такого змісту: «під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 437–442 КК України, за наявності ризиків, зазначених у статті 177 цього Кодексу, застосовується запобіжний захід, визначений пунктом 5 частини першої цієї статті» [10]. Аналогічне положення було визначено у серпні 2022 року щодо військовослужбовців, які у період дії воєнного стану підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402–405, 407, 408, 429 КК України [16].

Тобто, відповідно до вказаних доповнень, у період дії воєнного стану слідчі судді, судді можуть обирати лише тримання під вартою до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 437–442 КК України, чи до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402–405, 407, 408, 429 КК України.

Така безальтернативність при обранні запобіжного заходу зумовила нові звернення до КСУ. Зокрема, з клопотанням перевірити на конституційність ч. 6 ст. 176 КПК України, згідно з якою під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні низки злочинів, застосовується безальтернативний запобіжний захід у вигляді

тримання під вартою, до КСУ звернулися Бичков С.А. [17] та Бай А. А. [18]. Ці дві справи об'єднані в одне провадження, але остаточного рішення ще не прийнято.

Вищенаведене свідчить про необхідність вироблення єдиного підходу як науковців, так і правозастосувачів до процесуальної форми обрання запобіжних заходів під час дії воєнного стану.

При вирішенні цієї проблеми слід брати до уваги те, що тримання під вартою, як і будь-який інший запобіжний захід, застосовується за вмотивованим та обґрунтованим рішенням слідчого судді, суду. Суддя має враховувати не лише тяжкість злочину у вчиненні якого особа підозрюється, а й мету, підстави застосування запобіжного заходу та оцінювати обставини конкретної справи. Тобто, слідчий суддя, суд на підставі суддівського розсуду має обирати запобіжний захід, а не формально виносити рішення про застосування тримання під вартою.

Котельва К.О. відмічає, що своєрідною альтернативою тримання під вартою слід вважати визначення розміру застави при обранні цього запобіжного заходу [19]. Втім, вищенаведений аналіз норм КПК України свідчить про те, що при у період дії воєнного стану при обранні запобіжного заходу особі, яка підозрюється у вчиненні певних злочинів, слідчий суддя, суд, залежно від наявності чи відсутності підстав застосування запобіжного заходу, може прийняти лише одне з двох рішень: або обрати тримання під вартою, або взагалі відмовити в обранні запобіжного заходу.

Слід також відмітити, що безальтернативне застосування тримання під вартою на підставі підозри особи у вчиненні певного кримінального правопорушення не відповідає принципу презумпції невинуватості. Адже, відповідно до положень ст. 17 КПК України, особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК України, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили [2].

Висновки. Слідчий суддя, суд повинен мати право обирати запобіжний захід відповідно до наявних ризиків. Вибір конкретного виду запобіжного заходу обґрунтовується та вмотивову-

ється у відповідному судовому рішенні. Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою виключно на підставі підозри у вчиненні певного злочину без можливості обрання альтернативного запобіжного заходу означає,

що суддя має обрати найсуворіший запобіжний захід на підставі суто формального судового рішення. Така процесуальна форма обрання запобіжного заходу не відповідає принципу верховенства права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михайленко В.В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 281 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>
3. Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила): прийнято резолюцією 45/110 Генеральною Асамблеєю ООН 14 груд. 1990 р. *Верховна Рада України*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU90344>
4. Посібник із застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини. Право на свободу та особисту недоторканність. Рада Європи; *Європейський Суд з прав людини*, Оновлено 31 груд. 2019 р. URL : https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_5_UKR
5. Справа «Idalov проти Росії» (Заява № 5826/03) : рішення Європейського Суду з прав людини від 22 трав. 2012 р. HUDOC. *European Court of Human Rights*. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22>
6. Справа «Lelievre проти Бельгії» (Заява № 11287/03) : рішення Європейського Суду з прав людини від 08 лист. 2007 р. HUDOC. *European Court of Human Rights*. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191560>
7. Справа «Shabani проти Швейцарії» (Заява № 29044/06) : рішення Європейського Суду з прав людини від 5 лист. 2009 р. HUDOC. *European Court of Human Rights*. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95617>
8. Справа «Хайредінов проти України» (Заява N 38717/04) : рішення Європейського суду з прав людини 14 жовт. 2010 р. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_665?find#Text
9. Справа «Харченко проти України» (Заява № 40107/02) : рішення Європейського Суду з прав людини від 10 лют. 2011 р. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662
10. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки: Закон України від 14 квіт. 2022 р. №2198-IX. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n13>
11. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку із здійсненням спеціального досудового розслідування: Закон України від 27 квіт. 2021 р. № 1422-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20#Text>
12. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом : Закон України від 3 трав. 2022 р. № 2236-IX. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#n9>
13. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини : Закон України від 07 жовт. 2014 р. № 1689-VII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18>
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чернобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 25 черв. 2019 р. (справа № 3-68/2018). *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-19#Text>
15. Окрема думка судді Конституційного Суду України Сліденка І.Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чернобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb07d710-19#n2>
16. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану: Закон України від 16 серп. 2022 р. № 2531-IX. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-20#n9>

17. Ухвала другого сенату Конституційного Суду України про форму розгляду справи за конституційною скаргою Бичкова Сергія Андрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України. від 26 лип. 2023 р. (справа № 3-111/2023(207/23)). *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v052u710-23#Text>

18. КСУ перевірить на конституційність припис КПК України, яким визначено, що під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні окремих злочинів, застосовується винятковий запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/novyna/ksu-pereviryt-na-konstytucijnist-grupys-kpk-ukrayiny-yakym-vyznachen-shcho-pid-chas-diyi-0>

19. Запобіжні заходи у справах про колабораціонізм: де межа між правосуддям і порушенням прав людини? *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL : <https://www.helsinki.org.ua/articles/zapobizhni-zakhody-u-spravakh-pro-kolaboratsionizm-de-mezha-mizh-pravosuddiam-i-porushenniam-prav-liudyny/>